

KISÉRLETI STUDIÓ

Arsa Jovanovic: Glóriások

1974. április 29. 10.00-14.00

Bozó László:

Szerettel üdvözlöm Arsa Jovanovicot, aki Belgrádból érkezett hozzánk, hogy egy magnó-felvételt bemutasson nekünk, amit eredetileg már ott is elkészítettek. Azonkívül még rövid bemutatókkal ellátott előadást tart a jugoszláv sztereó rádiójátékokról. Először meghallgatjuk az előadást, az előadás után az itt készült hangfelvételt és amennyiben érdeklődés mutatkozik, némi vita, vagy megjegyzés, akkor a cigarettaszünet után az is megtörténik. Máris átadom a szót:

Arsa Jovanovic:

Nagy megtiszteltetés, hogy mint vendég eljöhettek Budapestre és megismételhettem előző sikeremet, amely most már a magyar kollégáim sikere is. Nagyon nehéz feladat a jugoszláv rádiódramát jellemezni, különösen a sztereót. Elhoztam két régebbi munkámat szalagon, és sokkal szerencsésebb és jobb lesz, ha példákkal mutatom be, hogy az elmúlt években mit csináltam. Mint rendező elsősorban a színházhoz tartozom, viszont meg kell mondanom,

hogy a szavak, a formák megkeresésében, - ami egy kicsit paradoxnak hat, - a rádió nyújtott a legtöbb lehetőséget. A színház átka, hogy mindaz, amit a színpad és a színész egyidőben bemutatnak és képviselnek, a hang sokszor megsemmisíti. Lehet, hogy éppen ezért a modern színház csak a színpad egyik részletét használja és nagyon kevés fény van a színpadon a közönség nagy elégedetlenségére. Szerintem a színház, film és a rádió közül a rádió a legpoétikusabb. Lehet, hogy éppen ezért választottam olyan munkát, amelyet nem tartok impresszionáltnak, de amely éppen azért, a költői megvalósítás miatt reális. Természetesen, amikor erről beszélek, nem olyan rádiódramát gondolok, amely realista alapokon és realista cselekményen alapul. Olyan alkotói formára gondolok, ami esetleg - divatos szóval élve - médium. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a rádió csak hanggal rendelkezik, mindegy, hogy mono, sztereo, vagy kvadrofon. Mielőtt még felajánlom, hogy hallgassuk meg az első részletet, szeretnék valamit elmondani. Valamit én is hoztam, de komoly tudást és újabb ismereteket viszek magammal haza. A kvadrofoniával kapcsolatos személyes tapasztalato-

kat szereztem. Jelenleg ez nincs a jugoszláv rádiózásban, csak néhány meghatározhatatlan törekvés. Az Önök szakemberei bemutatták a tudás mesterességét és sok benyomást szereztem a kvadrofonia technikájáról. Még mindig dilemmában vagyok, hogy mit nyújt a kvadrofonia egy konvencionális drámai szövegnél? De felvetődik bennem a kérdés, hogy a kvadrofonia, amely egy új technikai látószög, bebizonyítja-e önmagát a rádiózásban, a csak irodalmi alapanyagú rádiós szituációk ábrázolásában? Azért úgy gondolom, hogy a zene jelenléte és az összes lehetőség, amit a hang nyújt, szükségszerű az igazi kvadrofoniához. Ezek személyes tapasztalataim, véleményem. Rá is térhetnénk a gyakorlatra, mert ha valamit nem szere-tek, az az, hogy katedráról beszéljek. Azért ajánlom, hogy hallgassuk meg az első darabot, amely egy kicsit furcsa címet visel: Gogol Chagall módra. De a címet meg lehetne fordítani, azt is lehetne mondani, hogy Chagall Gogol módra. Két irodalmi forrást használtam, az egyik Gogol Fantasztikus novellái, történetei, részletek ezekből, a másik Chagall önéletrajzának részletei. A szöveget saját szöveggel kötöttem össze. Elővettem egy Chagall

képet és objektív véleményt mondtam, természetesen idézőjelben, és hanggal kísérttem ezt. A zenének nincs zenei kíséret jellege, a zene itt szerves része ennek a szövegnek és a megértés elősegítésének formája. Ugy kezdődik, hogy az egyik hang felidézi egy kép színeit és ez a hang az emberi hang, vagy egy hangszer hangja úgy, hogy tulajdonképpen ebben a szín equivalenciája jelentkezik. Tehát a szín hanggal képviselteti magát, a szint hanggal mutatom be. De ez nem következetes és nincs véghezvive az egész műsorban, és nem is kizárólag ezzel operál ez a mű. Mindenesetre egy Chagall kép, irodalmi és költői alapot képvisel, a hang és a szó - kifejezésére. Jó lenne, ha meghallgatnánk egy részletet és amennyiben Önöket vitára készíti, akkor vitatkoznánk. Az utolsó részletet halljuk ebből a műből.

/Bejátszás/

Arsa Jovanovic:

A felvétel nem ragyogó, technikai hibák vannak még benne. Elfelejtettem megmondani, hogy ez a zene, amit hallottak, a helyszínen improvizált

zene, fiatal emberek csoportja csinálta, akik képesek a pillanatnyi alkotásra. Ezt csak a rádió engedheti meg magának, az ilyen alkotást. A Televízió ezt nem engedheti meg magának. A legjobb hangok éjjel készültek a stúdióban és a zeneszerző, vagy a zenei munkatárs nem is tudta, hogy mi történik. Erre az éneke, amit hallottak, ami állandóan ismétli, hogy Chagall, Chagall, tíz perccel a felvétel előtt kaptak utmutatást.

A következő darabnak szintén furcsa címe van, "Körülvették a hullámok a lelkemet". Ez egy asszociáció a bibliai Jónásra és tengeri kalandjára. Néhány szóval: egy ember a tengerben van, tehetetlenül uszkál a hatalmas víztömegben, tulajdonképpen egy óriási mentőrendszer van körülötte, de neki nyilvánvalóan nincs menekvése. Ez a szerencsétlen a végén meghal annak ellenére, hogy a világon több millió világítótorony és berendezés található, amelyek arra szolgálnak, hogy megmentse az embereket. A vízben uszva az embernek eszébe jut a bibliai Jónás mese és feleleveníti magában ezt a történetet, irónikus hangvétellel a sors iránt, amely megismétli önmagát. Durván elmondva ez az alaptémája az egésznek. Ami minket a rádiós

embereket érdekel, az a módszer, amellyel ezt létrehoz-
tam. Szerencsém volt, hogy saját személyes
szenvedélyem, a tenger iránti szerelem. Két hónapig
utaztam a tengeren, volt nálam egy sztereo UHER
készülék. A felvételeket egy nyolc méteres bárkán
készítettem. A hivatásosok azt mondják, hogy csónak,
de mi amatőrök azt mondjuk, hogy hajó. Nem akarok
erről sokat mesélni, de egy ilyen kis helyiségben,
mint két ilyen asztal, az egész idő alatt minden
zörejt, minden hangot felvettem. A magnetofon, amely
a végén a víztől és a sótól teljesen tönkrement,
néhány órát dolgozott naponta. Mert nem tudtam,
hogymint esetleg itéletidőben, vagy csendes időben
melyik hang, vagy effektus lesz használható. Ebből
végül csak körülbelül 1/2 százalékot használtam
fel. Először fel kellett venni ezeket a hangeffek-
tusokat és akkor a szakemberek a rádióban feldolgoz-
ták és elektronikus úton újra előállították egy
részüket. Ebben a játékban minden szöveg hiteles,
összegyűjtve különböző tengerészeti szakemberektől,
olyan szakemberektől, akik navigációs szakkönyveket
írtak. Például ami az SOS jelre vonatkozik, amely
különböző nemzetközi konvenciók alapján a tengerben
lévő emberek megmentésére szolgál. Mivel idegen

nyelven hallgatják az egész előadást, el szeretném mondani: Az ember, aki az elején világosan, jól artikuláltan beszél, a végén elveszti artikulációját, ez körülbelül az ő megsemmisülése is, az ő artikulálatlan hangja. Egyben azonosulnak a mechanikus és lélektelen hangok a rádiótávírással, a meteorológusok hangjával. Ez körülbelül a rövid bevezetés.

/Bejátszás/

Arsa Jovanovic:

Biztosan nem volt nehéz felismerni, hogy a színész, aki fulladozik, egy tál víz mellett játszott. Egy keveset el kellene mondani az itt következő darabról is, amely a Glóriások címet viseli és amelyet Nagy László költő fordított. Ennek először Máglya volt a címe. Egy Belgrádtól 200 km-re fekvő kisváros színházában került színre. Első-sorban színházi előadásra készült az én írásom alapján. Irtamegy darabot erre a témára, nem tudom, hogy ismerik-e? Mazár elvtárs szólt, hogy mondjam el, mit is jelent a KPASPUTASI szó tulajdonképpen.

Szerbia egy részének egyszerű népe a XIX. században állította ezeket. Ez a század a török alóli felszabadulással kezdődött és az I. világháborúval folytatódott és tele volt különböző háborúkkal. Valószínűleg kötődik a temetési szertartások régi hagyományaihoz ez a szokás, amely abból áll, hogy a valahol eltűnt, vagy elhunyt katonának, a szülőföldjétől távol elhunyt katonának az ut mentén sir-
emléket emeljenek. Ezek a siremlékek nagyon jellemzőek, tragikomikusak, színesek nagyon érdekes ornamentikával, a siremlékeken nagyon érdekes szép szövegek voltak, amelyekben természetesen mindig szerepel a halál. De mindig az a benyomás, hogy ez a halál szép és értelme van, valószínűleg két okból. Először, hogy a siremlékeket az elhunyt halála után sokkal később emelték, a másik még jelentősebb, a szabadságért való halál jelképe. A család, amely emeltette ezt a siremléket, biztosan büszke volt arra, hogy egy látható emlékművet emeljen az elhunyt harcosnak. Ez a szokás, hogy siremléket állítsanak az elhunyt katonának, azokra a halálesetekre is kiszélesedett, amelyek bármily módon kapcsolatban vannak a háborus halállal. Ezek az utmenti sir-

emlékek színes vidám temetőik, ahol az ember tisztellett mosolyogva olvassa ezeket a szövegeket. Ugy tűnik, mintha egymással beszélgetnének. Ezek tulajdonképpen dialogusok az elhunytak és az élők között. Én kiszélesítettem ezt olyan dialogusra, amely a meghaltak és a hőhéraik között folyik. Mint jelenség jelen van a név, mint egy férfi, vagy női hang, vagy mint egy leánykórus, amelyik valóban csak egy leánykórust jelent, amelyek siratnak. De tulajdonképpen az egész népet és szenvedésüket is jelképezi. Ez a nép a szabadságért és a halál ellen harcol. Egy hang, vagy egy ilyen kar nem jelent egy meghatározott személyt, vagy meghatározott személyek csoportját következetesen végigvive az elejétől a végéig. A tartalmak egymásba folynak, mint ahogy egy támadó hangú részlet spontán módon átmegy egy általános siratásba. Ha hallgatjuk a darabot, logikai alapon fel tudjuk ismerni ezeket az egyes részeket az archaikus jelentésükben, de fel kell készülni arra, hogy a következő tételben elfelejtsük ezt a jelentést és átengedjük magunkat a közvetlen benyomásoknak. Ugy gondolom, hogy ezt a darabot körülbelül úgy kell hallgatni, mint ahogy

a zenét hallgatjuk, de nem operára gondolok. Ez most a premier és szeretném, ha meghallgatnánk, valószínűleg eloltják majd a villanyt a jobb összehatás miatt.

/Glóriások bejátszása/

Bozó László:

Tisztelt megjelentek, mielőtt a produkcióról szólnánk, miután ennyi rendezőt egy kupacban nem igen tudtam találni, engedjete meg egy információt. Többen érdeklődtek már dramaturgok és rendezők, hogy mi van az új színészszonoráriummal? Ma reggeli 8 óra 13 perces értesüléseim szerint, kezembben volt a pénzügyminiszter illetékesének a levele. miszerint a pénzügyminiszter hozzájárul az új rádió és televízió-gázsi bevezetéséhez bizonyos feltételekkel, miután pénzt nem ad, és az évi fejlesztés nem haladhatja meg a 6,000.000 forintot. A Rádió-TV évi 12,000.000 forint fejlesztést irányzott elő. Erre az évre mi természetesen nem kértünk pénzt a pénzügyminisztériumtól, erre az évre a pénz rendelkezésre áll jelen pillanatban is, központi tar-

talék alapon. Két másik feltétel volt még, hogy a Művelődésügyi miniszternek és a Munkaügyi miniszternek is be kell mutatni. Ez jelen pillanatban folyik. A Művelődésügyi minisztériummal annak idején együtt dolgoztuk ki a tervezetet, tehát különösebb probléma nem lesz. A Munkaügyi minisztérium ugyanis kötözködni fog - mint ahogy említették - de természetesen ez a feladata. Tehát amennyiben nem történik valami tragédia, akkor június 1.-ével bevezetik. Hogy mi jöhet még közbe, nem tudom. Lényegében Tömpe elvtársnak alá kell még írnia az elkészült tervezetet, más nincs már hátra. Egy nap alatt bevezethető az egész, de mi vezethető be? Amennyiben ez valóban törvényerőre emelkedik, akkor részletesen ismertetem minden rendező, és dramaturg kollégával, - akit érdekel - az egész utalási, felkérési és egyéb rendet. A lényeg, amint tudjátok, hogy a színész akkor kapja meg a pénzét, amikor a feladatát teljesítette. A rendező aláírására. Két aláírás van a felkérőn, egyik Mészáros Vera aláírása, aki a felkérés pillanatában összegre kéri fel a színészt, egy meghatározott kategória alapján. A rendezőnek a szereposztólapra rá kell írni három szám közül az egyiket, 101, 102. vagy 103, plusz a pótlékokra is egyet, ennek is van

egy száma, ennek alapján készíti el a Stúdió osztály-
ra áthelyezett Kőmíves Bori, - a Kőmíves Sanyi
bácsi lánya - az ellenőrzést és az adózást. A rendezőnek le kell hozni a színész névre szóló utalványát
és amikor elkészült a felvétel, alá kell írnia és
a színész mehet a pénztárba. A rendező felelőssége
nagyon megnőtt. Mi történik abban az esetben, ha
külső rendező van? Miután csak a rádió belső munkatársa jogosult aláírásra, ez esetben a dramaturg,
vagy a szerkesztő kötelessége az utalványt aláírni.
Mi történik akkor, ha riporter csinálja a felvételt?
Akkor a riporter kötelessége. Nekem előre meg kell
adnom, hogy ki a felelős aláíró egy-egy produkciónál. Ez minden alkalommal megtörténik. Hogy az
egyes osztályok hogyan fogják szabályozni azt, hogy
a rendező mennyit költhet, ezt egyelőre nem tudom,
ez az osztályok dolga. Tehát ennyit erről. Különböző
rémhírek, meg pagodahírek vannak, hogy egyik színészt
erre kategorizálták, a másikat meg arra. Így van!
Hogy kit mennyire kategorizáltak, azt nem tudom.
Én voltam ennek a bizottságnak az elnöke, tagja
volt a Színészszakszervezet titkára, Deák Sándor
és Szabó Ervin, Valentin Ági a Színművészeti Szövet-

ségtől és a bizottság titkára Sárffy László volt, aki egyetlen alkalommal sem szólt bele, hogy valakinek kevesebbet fizessünk, mint amennyit akartunk.

Tehát a kategorizálásért ez a bizottság vállalja a teljes felelősséget. Az alapelvet viszont el kell mondanom, hogy ez hogyan történt. Mivel gyakorlatilag ez az első kategorizálás, kénytelenek voltunk a színházi fizetésből kiindulni, ehhez hozzászámítottunk körülbelül 60%-ot, ezt voltaképpen mindenki megkapta, ez volt az alap. Hogyha valaki művészeti díjjal rendelkezett, akkor a Jászai díjra automatikusan fél kategóriával előbbre ugrott, Erdemes művészre egy kategóriával, ha valaki Kossuth díjas, vagy Kiváló művész, vagy mind a kettő, akkor automatikusan két kategóriával előre ugrott. Ez független attól, hogy ki mennyire alkalmas a rádiós szereplésre. Tehát a bizottság figyelembe vette a Magyar Népköztársaság alkotmányában rögzített kitüntetésekét. Sajnálom, hogy ez így történt, utólag nem tudok vitát folytatni afőlött, hogy valaki 1949-ben, vagy 1953-ban megérdemelte-e ezt a kitüntetést, amit megkapott. Ezenkívül voltak olyan színészek, akik alkalmasabbak rádióra, mint mások, ezek

általában fölfelé kerekített összeget kaptak, tehát 50-100 forinttal megtoldva. Mások kevésbé voltak alkalmasak rádióra, ezek 50-100 forinttal kevesebbet kaptak, ezek fognak lázadni majd természetesen. Ezenfelül még történt valami, miután teljes mértékben egyetérttek - pontosan akarok fogalmazni - Pártunk kulturpolitikájával, - ennek következtében szívvél-lélellel támogatom a vidéki színészeket. Miután az a sajátos helyzet állt elő, hogy egy vidéki színész, aki rádióban keveset szerepelt, magasabb kategóriával rendelkezik, mint pesti kollégája, pedig a pesti színész jobb. Ehez azért tudni kell, hogy miután a vidéki színészeknek semmiféle költséget nem térítünk, rádiós kategóriájukban és a szorzószámában benne van nagyon becsületesen és nagyon tisztességesen az a költség, ami nekik szálloda, vagy egyéb költséget jelent. Tehát a vidéki színészek nem jártak rosszabbul, hanem lényegesen jobban, de ezért a pesti és a vidéki kategória mutat bizonyos aránytalanságokat. Továbbmenve, a pesti és vidéki kategórialistát megszüntettük. Egy lista van, nincs vidéki színész és pesti színész, csak színész van, vagy nem színész. Mi az, hogy

nem színész? Mintegy 1800 vagy 2000 ember szerepelt a rádió színészlistájában, némelyik kétszer, háromszor, különböző listákon. Mintegy kéthónapos megfeszítő munka után megpróbáltuk meghatározni, hogy ki a színész Magyarországon. Ezt nem tudtuk, azt viszont megtudtuk, hogy ki nem színész. Nem színész, akinek a működési engedélyét bevonták, - a rádióban rendszeresen szerepelnek olyan hölgyek és urak, akiknek évek óta nincs érvényes működési engedélyük. Ezek mindig panaszkodni fognak. Olyanokat is töröltünk a listáról, akik disszidáltak, meghaltak, stb. Azonkívül nem szerepel ebben az első listában az, aki az utóbbi öt évben egyetlen egyszer sem szerepelt a rádióban. Ezért tehát egy csomó színész hiányzik a listáról, különösen a vidéki színészek közül. Arra kérlek majd benneteket, ha olyan színészt hívtok, aki nincs a listán, annak a nevét okvetlenül mondjátok meg nekem, a következő ülésig nekem jogom van meghatározni azt az összeget, amit fizetni kell. És a következő ülésen, amely a jövő évben lesz, javaslatot kell tennem. Tehát ez nem jelenti azt, hogy aki nincs a listán, nem szerepeltethető, kivételt képez akkor, hogyha nincs működési engedélye, függetlenül attól, hogy vidéki színházban szerepel,

mint segédszínész. Tröltük a listáról az összes segédszínészt, rengeteg volt rajta, akinek segédszínészi működési engedélye volt, egyelőre a színészeket kell foglalkoztatnunk, nem a segédszínészeket. Tehát az új színészhonorárium előbb-utóbb érvénybe fog lépni most már hamarosan. Nyilván egy csomó pontatlanság lesz benne, egy csomó szubjektív megállapítás. Lesz olyan, hogy igazságtalan valakinek a kategóriája, ez mind előfordulhat. Iszonyu munkát kellett végezni voltaképpen, ezer-ezerkétszáz színészt kellett kategorizálni. Minden olyan észrevételt szeretnék majd összegyűjteni, amit úgy éreztek a gyakorlatból, sok - kevés, stb. stb., hogy a következő ülészekon ezt korrigálni tudjuk akár fölfelé, akár lefelé. A szorzószám nagyon egyszerű, három szorzószámmal kell dolgozni, egy az ugynevezett kis szerep, művészi próza, vers, ez a 10³-as. A 10²-es a szerep. Szerepnek tekinthető minden olyan jelentősebb szerep, amely hangjátékban van, vagy pedig 60 perces irodalmi összeállításban szerepel, ez a nagyobbik tétel. Vezetőszerep, amelyből három vagy négy lehet egy produkcióban, vagy több, amit a rendező állapít meg, de erre

külön engedélyt kell kérni, ahhoz el kell olvasnom a darabot. A szorzószám olyan, hogy egy vezető-színész akár 3500-4000 forintot is kaphat a rádióban főszerepért, a mostani 800-1000 forinthez képest ez elképesztő! A külső rendezők szorzószámáról néhány szót. Lényegében a külső rendezők is körülbelül azonos kategóriába kerültek mint a színészek. Külső rendezőkről beszélek, akiknek viszont a nagy hangjáték rendezésekor négyszeres a szorzószáma. A rendező munkáját többre értékeljük az egy mondatot mondó színésznél. Ez jó is, és mi van a belső rendezőkkel? Nem tudom pontosan még, ez nem dőlt el, lényegében minden belső rendező kategorizálva van, hogy a kategóriájának hány százalékát engedélyezik prémiumként kifizetni, azt nem tudom. Alapelv, hogy senki a jelenleginél rosszabbul nem járhat, viszont jobban - igen! Körülbelül itt tartunk. Sárffy elvtárs véleménye szerint - de ebben nem állapodtunk meg - körülbelül mindenki a kategóriája 70%-át kaphatja prémiumként. A rádiós belső rendezőkről van szó, mert itt különböző munkajogi és munkaiügyi problémák vannak. Elnézést, hogy ilyen hosszasan beszéltem erről, de azt hiszem, ez mindenkit érdekel.

Hát akkor, ezek után rátérhetünk arra, amit hallgattunk. Meg kell mondanom, hogy rám megdöbbentő erővel hatott nemcsak azért, mert eloltották a villanyt, hanem azért is, mert érzésem szerint egy olyanfajta művészi produkcióról van szó, amit keveset lehet hallani a rádióban. Valamit el kell erről mondanom, ez nem pusztán a Kisérleti Stúdió munkája. Ez a Dramaturgia és a Kisérleti Stúdió koprodukciójából született. A tények kedvéért el kell mondanom, hogy hogyan. Lényegében a Dramaturgia bányászta ki ezt a darabot, pontosabban Varga Géza információja alapján, aki Belgrádban hallott erről a produkcióról. A műsor kétségtelenül felkeltette a Dramaturgia figyelmét, de miután alkalmas lenne bizonyos kísérleti elemek megmutatására is, nagyon szívesen vállaltam, hogy Maráz elvtárs segítségével, egy rendező hozzáadásával, olyasfajta kísérletet csináljunk, amely két rendező koprodukciója is. Meglepetésként ért, de nagyon örültem neki, hogy kvadrfon változatban óhajtották elkészíteni a produkciót. Az eredmény mindenképpen tanúsítja, hogy ezt valahogy így kellett csinálni. Hogy miért kellett ezt ilyen részletesen elmondani? Két év alatt

- az az érzésem - egy olyasfajta szemléleti változás következett be a Dramaturgia tisztelt munkatársaiban és a tisztelt rendezőkben is, amelyik egyfajta közeledést jelent. A görcsös ragaszkodás az ugynevezett szóhangjátékhoz, nemhogy megszűnőben van, hanem lényegében megszűnt. Az az érzésem, hogy a rendezők és a dramaturgok ebben a kérdésben tökéletesen egyetértenek. Ami akadályozza a további közeledést és a végső harmóniát, az, hogy a Dramaturgiának egyéb, politikai és más feladatai is vannak, amelyeket valamilyen módon teljesítenie kell - természetesen. És ezt elsősorban szóhangjátékokkal lehet teljesíteni, persze nem mindegy, milyen formában. Nagyon jó lett volna elmondani, hogy a Kísérleti Stúdió munkatársai felfedezték ezt a kitűnő anyagot és bemutatják a Dramaturgiának hogy kell ilyet csinálni. A tény az, hogy a Dramaturgia fedezte fel és bemutatta nekünk hogy kell csinálni. Ezt kénytelen vagyok nagy örömmel elmondani, mert lényegében ez a további fejlődésünket, a rendezők továbbfejlődését egyengeti.

Erről a produkcióról: most először tapasztaltam azt, hogy a technika teljesen másodlagos volt, noha szinte tökéletes technikai

eszközökkel oldódott meg az egész. Hosszú időn keresztül nem hallottam a hátsó két hangszórót, csak akkor, amikor elkezdtem koncentrálni, hogy no lám, ezt hátulról hallom, jobbról, vagy balról, mert egy hangkép közepén éreztem magam, pedig nem is ültem a legmegfelelőbb helyen. Itt most ugyanis az történt, hogy egy alapvető művészi elképzelésből kiindulva vették igénybe a kvadrafon-technika segítségét. Nem akarok olyan apró példákat mondani, hogy a szavalókórus megszólalása és eltolódása jobbra, vagy balra, vagy kicsit hátra, vagy félhátra, tudatos művészi elképzelés eredménye volt. A másik - és ez rendezői kérdés, - két iskolás mondatról eltekintve, a kórus tökéletes egységben szólalt meg, nem kórusként. Ezt én még a rádióban nem hallottam, nálunk a szavalókórusnak van egy alapvető ritmusa, azon végigmondogatják az egészet. Ezt mindössze két félmondatban hallottam, amiben éreztem a rendező intését és a színészek tökéletes ritmusát, egyébként az volt az érzésem, mintha egy színész több hangon beszélne. Ugyanez volt az érzésem a zenei megoldásnál is, nem váltak külön az alkotóelemek. Ez egy egységes szimfóniarész, vagy egy szvit, nem tudom, minek nevezzem zeneileg,

amely a maga rendkívül kifinomult és tudatos művészi eszközeivel, de egyben eszköztelenségében hatott. Nem ellentmondás, amit mondok, nem tudom kibányászni az egyes alkotó munkatársak munkáját. De ez talán a legtöbb, amit el lehet mondani. Gyakorlatilag engem, mint hallgatót, egyáltalán nem érdekel, hogy hogyan csinálták, én átvettem egy hangulatot és 14 percig, ameddig szólt, kénytelen voltam átvenni egy pillanat kiesés nélkül. Az az érzésem, hogy itt kezdődik a művészet. Ez az, amit a köszöneten kívül el tudok mondani. Ha esetleg vitatkoznánk, nagyon örülnék.

Ujházy László:

Technikai szempontból szeretnék a szünetben feltett néhány kérdésre válaszolni. Jovanovic is említette, hogy ő zeneként fogja fel, mi is zeneként fogtuk fel, úgy, hogy nem is az 1-es, hanem a 6-os stúdióban készült. Na most, a másik az, hogy éppen a zenei jellegből eredően a felvétel egy bejátszást, ill. rájátszást leszámítva, - a két gyerekehangot bejátszottuk, - gyerekeket nem lehet este tíz után behozni a rádióba, erre rendelkezés van, - tehát ettől eltekintve semmiféle bejátszás

nem volt, ez az egész így készült egy az egybe. Ezt egyébként a rendező és a színészek is kérték, hogy ne külön vegyünk bizonyos elemeket és ebből készítsünk összejátszást. Három éjszaka vettük fel az egészet, körülbelül úgy, hogy egy órát próbáltunk és utána felvettük és az így készült elemeket lényegében négy vagy öt vágással tettük egészszé. Tehát ez a tekercs tulajdonképpen az alaptekercs, az anyatekercs, erre készült az első felvétel. Technikai szempontból két olyan elem van benne, ami - kísérleti és az eddigiekben nem volt, - az egyik az a bizonyos forgás. Eddig már a kvadrofoniában előállítottunk pörgetést, de ezeket mesterségesen készítettük, gerjesztéssel, hasonló összeecsatolással, most ezt úgy készítettük, hogy a kvadrofon négy mikrofonját egy mechanikai egységbe szereltük és egy nagyon hosszú kábelben keresztül egy nagy gép végére kitűztük. Hosszu, körülbelül négy méteres kábelben keresztül lógott ez le és becsavartuk az egész mikrofont, és amikor a forgásra szükség volt, akkor az ügyelő egyszerűen elengedte és a mikrofon-négyes a saját, benne lévő energia folytán elkezdett pörögni, és ez adja azt a bizonyos forgási érzetet. Ezt kipróbáltuk kórussal is, és kipróbáltuk azzal a bizonyos

jajgatással és kipróbáltuk hangszerekkel is, más-más eredménnyel. A másik kísérlet nem volt talán ennyire szembetűnő, de elég nehéz megoldani. A keverőasztalon, ha egy kvadrofon hangterünk van és azt akarjuk, hogy ez a kvadrofon hangtér egy bizonyos fokban huzódjon össze, az a probléma, hogy nem csinálhatjuk azt, hogy bekeverünk a négy mikrofon közül - mondjuk hármat és csak egyet hagyunk meg, mert akkor tényleg összehúzódik a hangtér abban a pontban, de akkor csak azok a színészek szólalnak meg, akik annál a bentfelejtett mikrofonnál állnak. Elektromosan kellett ezt megoldani és lényegében sikerült megvalósítani azt, hogyha van bármilyen kvadrofon hangterünk, akkor azt a kvadrofon hangtér bármely irányában pontszerűen össze tudjuk huzni anélkül, hogy bármelyik hangforrás, amely résztvesz a kvadrofon hangtér felépítésében, hiányozna, tehát az arányok lényegében nem változnak meg. Ez a két dolog volt, ami újdonság. Köszönöm szépen.

Bozó László:

Ha netán valakinek kérdése lenne, azt szívesen venném.

Lékay Ottó:

Bizonyára egyedi eset, hogy ilyen darabnak a társrendezése szükséges, ez az a típusu darab, amelynek a rendezésére egy vendégrendező nem vállalkozhat, mert nincs ideje arra, hogy előkészüljön. Azért talán abból is le lehetne valami tanulságot vonni, hogy ez hogyan készült, tanulságos más, két rendezővel, tehát egy hazai és egy vendéggel közös rendezésben készülő műsor előkészítésére. Nem tudom, Kőváry Katinak mik voltak a tapasztalatai, úgy tudom, ő a kórusokkal foglalkozott itt, mert a színészekkel korábban kellett foglalkozni.

Kőváry Katalin:

A kórus és a színészek, mielőtt még Jovanovic ur megérkezett volna, meghallgatták az anyagot. Az ő kérése az volt, hogy fiatal ambiciózus színészeket szedjünk össze, akik ezt a munkát vállalják és nem érzik művészi munkájuk lebecsülésének, hogy egy-egy mondatot kell mondaniuk. Mi összeszedtünk ilyen színészeket, hozzá a Nemzeti Színház studiósait és mielőtt ő megérkezett volna, négy próbát tartottunk. Ez azt jelenti, hogy amikor

ő megérkezett és stúdióba kerültünk, akkor már - színházi nyelven szólva - a darabot lerendeltük. Mindenki tudta, hogy milyen szöveget fog mondani. Amikor a stúdióba kerültünk, első nap még nem csináltunk felvételt, csak egy mikrofonpróbát, ahol ő meghallgatta, hogy hogy szól ez az egész és hogy mi mit szeretnénk csinálni. Az volt a kérése hogy nagy átéléssel játsszák, hogy ez az egész rusztikus és darabos legyen. Ez volt az a két alap-instrukció, amivel aztán elkezdünk dolgozni. Április 24., 25., 26.-án vettük fel a darabot három részletben. A felvétel során, miután nyelvi nehézségek voltak, közvetett munka volt, de volt közvetlen munka is, mert mint írónak is kellett dolgoznia. A szöveg egy részéről - talán emlékeztek, amikor mindenhol szólnak ezek a sírfeliratok, - az volt az eredeti elképzelésünk, hogy az addig elhangzott mondatok fognak újra megszólalni, de ezek annyira ismertek voltak, hogy egyszerűen mást adott, mint amit mi szerettünk volna. Akkor éjjel 3/4 12 órakor elővette ezt a könyvet és abból lefordítottunk 5 vagy 6 mondatot és azt a színészeknek szétosztottuk, tehát az a rész nem Nagy László fordítása, de nem

lehet csak egyes szavakat érteni belőle. Én azt hiszem, hogy jóhangulatu és jó együttműködés volt. Az kellett hozzá, hogy egyfelét akarjunk, hogy amit ő elmondott pár mondatban, azt lefordítsuk és megcsináljuk, természetesen hozzáadva a saját elképzelésünket, mert azért ez különbözik is az eredetitől természetesen. Például a sirató, ami neki rendkívül tetszett, az egy magyar sirató. És itt volt egy újabb alkotótárs, - aki most nincs itt - Simon Zoltán. E pillanatban a színházi életben ő az egyetlen, aki ezt ilyen szinten tudja. A kórusok együtthangzása, nagyjából az ő munkáját jelenti. Tulajdonképpen az eredeti koncepció és a mi némileg eltérő elképzelésünk valósult meg Simon Zoltán munkájában a kórusral és Török Etel munkájában a zenészekkel. Szerencsénk volt, hogy megértettük egymást, ma már nem is tudjuk, hogy ezt, vagy azt ki mondta, ki javasolta, mert mindenki mindenhez hozzászólt. Ez az én benyomásom, de azt hiszem, meg kellene őt is kérdezni.

Lékay Ottó:

Igen, a vendégünket is szerettem volna megkérdezni, hogy az otthoni produkció emlékét,

ha összehasonlítja ezzel a mostani új közös produkcióval, milyen különbségeket érez?

Arsa Jovanovic:

Meg kellene hallgatni az eredetit ahhoz, hogy így a részletekbe merőben tudjak válaszolni. Az azonban világos, hogy a magyar verzióknak van egy technikai, színészi, zenei tisztasága, amittől tulajdonképpen itt szikrázik ez a magyar verzió. De másrészt nem tűnt el a belső történet. Azt hiszem, hogy mindenesetre ez a jobb variáció. Nem szeretnék bókolni a kollégáknak, akik házigazdái voltak. Ez nem vitakérdés. Az a tréfa, amit a levélben leírtam, itt valósággá vált, hogy én rendezői szempontból asszisztens lettem itt. A magyar Glóriások rendezője a kolléganő, én mint rendező más értelemben voltam jelen. Örülök, hogy az eredeti felvételem alapján, a meglévő rendezés alapján készült el a magyar verzió. Így voltam jelen és nem mint rendező. Minden a kolléganő kezében volt és nagyon örülök ennek.

Lékay Ottó:

Mind ezzel együtt is, ez koprodukcióban

készült. Ha eddig valaki nem mondta volna, de talán már tud róla, most, ez év őszén indítunk egy olyan hangjáték-ciklust, amelynek minden egyes darabját más jugoszláv rádiótól veszünk át. A Belgrádi Rádiótól ezt mutatjuk be. Nagyon örülünk, hogy ez sikerült - én a Dramaturgia nevében beszélek, amely lehet, hogy műsorra tüzi, - hogy ennek a sorozatnak megnyertük őt, hogy nemcsak a szövegét vettük át, hanem a rendezői munkában is osztozhattunk vele.

Mesterházy Márton:

Mint írótól is, mint rendezőtől és rádióstól is, szeretném megkérdezni Jovanovic urat, hogy megismételhetőnek tartja-e ezt a produkciót, vagyis, hogy elképzelhetőnek találja-e, hogy ismét rátaláljon egy másfajta témára, amelyik a nép történelmének és a folklórnak ilyen nagyhatású és szerencséskezű ötvözését ilyen tömören létre tudja hozni.

Arsa Jovanovic:

Valamit megmagyarázok világosan, amit csak megérintettem az elején. Ez egy 70 perces előadás volt, annak egy részét felvettük a rádióban

nagyon gyorsan és mindenfajta előkészület nélkül. Vidékről bejöttek a színészek busszal, de nem volt pénzük, ezért ugyanaz nap vissza kellett menniök, tehát nagyon gyorsan felvettük a mi sztereo stúdiómban. A színészek nagy része soha nem volt se rádióban, se televízióban. Ennek a munkának nincsen példája, nincs mire támaszkodni. Ez egy saját inspiráció alapján és munkatársai inspirációja alapján készült, teljesen spontán utakon, az egyéni és kollektív alkotás útjain. Mielőtt elkezdtünk volna dolgozni, az én scenáriumom alapján, felhívtam jugoszláv írókat, költőket, hogy meghatározott témákra, mintegy iskolai feladatként, írjanak valamit. Természetesen csak kevés költő válaszolt és ezek közül is csak nagyon kevés hallgatta meg az instrukcióimat. Nagyon kellett volna például egy beszélgetés a hóhér és a megölt lányok között. Egy költőt kiválasztottam, nagy tisztelettel és sürű bocsánatkérések közepette, hogy írná meg ezt a dialogust, és ő vagy megírta ezt, vagy nem. Én ebből a dialógusból egy rövid idézetet kiválasztottam, elmentem a színészek közé és elkezdtem rendezni, természetesen csak hangban, de nem tudtam, hogy meddig, hová jutok. Csak az alapötletet éreztem

világosan. Szüntelen háboruzás, majd a szabadságvesztés, amiben a halottak újra jönnek, szabadságot kérnek, elveszítik. Ez volt az általános keret. Mihelyt a zeneszerző megjött, én ezeket már mind tisztáztam és megoldottam a színészekkel. A karénekekben és a zenei kíséeretekben csak addig mélyedtem el, ameddig a hozzáértésem és a tudásom engedte. Megérkezett egy tekintélyes jugoszláv zeneszerző egy tele táska kottával, amit más szövegek alapján írt. Meghallgatta a próbát és azt mondta, hogy visszaviszi a kottákat és elkezdte zeneileg feldolgozni, finomítani azt az anyagot, amit én csináltam. A hangszeres résztvevőket a tűzoltó zenekartól kölcsönkértem, mert ezen a helyen nem volt más zenekar, csak két tánczenekar, akik használhatatlanok voltak. Munka közben mindig érkeztek szövegek, három hónapos késéssel és egy jeles költő verseskötetet írt gyerekeknek, - ő volt az egyedüli, aki végig velem volt, de ő nem akart a színészekkel együtt bent ülni, hanem az ajtó mögött ült, ott volt egy kis asztala, meg egy széke és időről-időre kinyitotta az ajtót és beszólt, kérdezte, hogy kell-e valami új? Ha azt mondtam, hogy egy meghatározott rész, ami le volt írva, nem felel meg, kiment és félóra múlva

jött, hogy itt a szöveg. Csak azért emlitem, hogy bemutassam, mennyire kontár módra dolgoztam és hogy a csapat, amelyik ezt csinálta, milyen nagy képzelőerővel követte egy ember elképzeléseit. Az anyagba felvettük a népi elemeket, a népi folklórt. Nem volt tudatos a kiválasztás a muzsikából, a folklórból, vagy a szokásokból, hanem inkább megérzésként, mindig éppen amit éreztem. És egy alapsugallat lett belőle, amely csak egy része annak, amit valaha is hallottam templomban, vagy temetőben a háboru alatt fiatal koromban. És az én alapérzésemhez adták a többiek a sajátjukat. Ez így nagyon hosszúnak és komplikáltnak tűnik. Ez a kollektív alkotásnak gyönyörű példája volt, olyan gyorsan és könnyen ment, mindössze körülbelül egy hónapig, hogy mikor befejeztük az előadást, nem voltunk tisztában, hogy figyelemre méltót alkottunk, vagy sem. Akkor egy nemzetközi fesztiválra hívták meg ezt az előadást, ahol elismerést is aratott, de a negatív hangok erősebbek voltak. És ez a desztillált rádiófelvétel két évvel később Velencében került bemutatásra. És mindennek koronájaként a magyar verzió is elkészült. Azt mondták, hogy olyan munkatársaim lesznek, akik

mindenhatók és mindentudók. Nem gondoltam volna, hogy ezt így lehet rekonstruálni, átültetni és lefordítani idegen nyelvre, függetlenül a meglévő szalagtól. Azért érzem ezt a Glóriások egész történetében a legnagyobb elismerésnek.

Mesterházy Márton:

Ezt Angliában nem lehetne megcsinálni, nekünk elég hasonló a történelmünk.

Arsa Jovanovic:

De Írországban igen!

Bozó László:

Miután megköszönöm a megjelenést, valami eszembe jutott. Miután az elmúlt évben is sikerült jobban megcsinálni egy Prix Italiát nyert hangjátékot, mint ami a Prix Italiát nyerte, az idén is sikerült jobban megcsinálni egy Prix Italiás hangjátékot, mint ami a Prix Italiát nyerte, remélem, az elkövetkező tíz évben sikerül egy olyan kis vacak magyar hangjátékot összehozni ugyanezzel a szellemes technikai kapacitással, amelyik legalább is pályára léphet a Prix Italián. Köszönöm szépen.

Melléklet

A szerb néphit szerint nagy szerencsétlenséget jelent, ha valaki nem kap gyász-szertartást, mert otthonától távol érte a halál, ahol egyetlen rokona sincsen, aki gyertyát gyujtana neki. Azért, ha valakit otthonától távol megöltek, ha valaki csatában, vagy uton, dologban halt meg, annak ruháját eltemették falujában a szokásos ritus szerint, valamint siremléket állítottak neki. Ezeket a sirköveket azonban nem a temetőben állították fel, hanem az utak mentén, látható jeléül annak, hogy hozzátartozójuk távol halt meg.

Ebben a játékban nem emberek szólalnak meg, hanem ilyen sirkövek. Katonák emlékét hirdetik, akik valahol ismeretlen helyen pihennek. Színesek és vidámak ezek a sirkövek, időtől kopottasak. Felirataikkal naivan állnak, ékes és furcsa kő-mézeskalácsok. Alattuk nincsenek csontok, nem öntözi őket könny. A hősök nem tértek haza, de magasztos hírük eljutott övéikhez. Atyák, fivérek, hugok és fiak emeltek sirkövet emlékükre az utak mentén.

Amit az egyszerű falusi véső nem faragott ki, amiről a felirat nem beszél. az kap most hangot

és formát a játékban fajdulásokkal, a mésző sutto-
gásával.

Megszólalnak az utmenti színes kövek,
hogy kinevessék a halált, elkezdve fenséges játéku-
kat a gyilkosokkal.

